

VĀCIEŠU UN EBREJU DEPORTĀCIJA NO KURZEMES UN VIDZEMES GUBERNĀM PIRMĀ PASAULES KARA GADOS

Leo Dribins

Dr. hist., LZA goda doktors, LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
Zinātniskās intereses: kultūru migrācija, kā arī Latvijas ebreju kultūras integrācija.
E-pasts: fsi@lza.lv

Raksts veltīts Latvijas historiogrāfijā līdz šim ļoti maz atspoguļotai tēmai par mūsu zemē esošo mazākumtautību vajāšanu Pirmā pasaules kara laikā. Historiogrāfiska nozīme ir tikai profesora Aivara Strangas grāmatā “Ebreji Baltijā” (Rīga, 2008) sniegtajām ziņām par ebreju kara bēgļiem un izsūtītajiem ebrejiem no Latvijas (sk. 370.–374. lpp.). Raksta mērķis ir rosināt plašāku pētniecību par vācbaltiešu un ebreju izsūtīšanu no Kurzemes un Vidzemes guberņām uz Krievijas iekšējiem novadiem un apgabaliem 1915.–1916. gadā. Šai deportācijai bija pakļauti apmēram 60 tūkstoši cilvēku, kurus nepamatoti apvainoja sadarbībā ar Krievijas ienaidnieku karā – Vāciju un tās armiju. Izsūtīšanas galveno pavēli 1915. gada 17. (30.) aprīlī parakstīja Krievijas armijas Augstākais virspavēlnieks lielknāzs Nikolajs Nikolajevičs, to izpildīja karaspēka vienības un policija, arī guberņu ierēdniecība. Kara laikā Latvijā izpaudās Krievijas impērijas šovinistiskā un antisemitiskā politika. Varmācīgās izraidīšanas galvenais uzdevums bija izveidot no neuzticamām tautībām iztīrītu piefrontes zonu un pārliecināt krievu sabiedrību, ka armijas neveiksmēs pirmām kārtām vainīgi ir izsūtāmo nekrievu tautību ļaudis. Patiesībā tajās izpaudās Krievijas bruņoto spēku sliktā sagatavotība karam, arī armijas vadības nespēja ātri ieviest jaunu karošanas stratēģiju un taktiku. Masveidīgā izsūtīšana radīja negatīvas sociālas un ekonomiskas sekas, kuras drīz vien piespieda armijas vadību un Krievijas valdību sašaurināt un pārtraukt deportācijas. Neveiksmi cieta arī policijas mēģinājums ieviest piefrontē mazākumtautību iedzīvotāju kontrolēšanas sistēmu, piemēram, ar ebreju ķīlnieku nozīmēšanu.

Raksts sagatavots, izmantojot galvenokārt tālaika preses publikācijas latviešu, krievu un vācu valodā, kā arī mūsdienās ārvalstīs izdotās, uz arhīvu avotiem un atmiņām balstītās publikācijas, kuras informē par Krievijas

nacionālo politiku Pirmā pasaules kara laikā. Īpaši svarīga historiogrāfiska nozīme ir Erika Lora grāmatai “Krievu nacionālisms un Krievijas impērija: kampaņa pret ienaidnieka pavalstniekiem Pirmā pasaules kara gados”, Mendela Bobes grāmatai “Ebreji Latvijā” un Semjona Goldina rakstam “Krievu armijas īstenotā ebreju deportācija no Kauņas un Kurzemes guberņām (1915. g. aprīlis–maijs)”.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, militārā politika, represijas pret mazākumtautībām, deportācija.

Latvijas vēsturiskajā atmiņā ir vairākas plašas varmācīgo lielvalstu veiktās masveidīgās iedzīvotāju deportācijas. Visvairāk sāpes šodienas tautai rada cilvēku izvešana 1941. un 1949. gadā, kad PSRS totalitārais režīms deportēja okupācijas varai nevēlamās personas.

Jāatceras arī Krievijas cariskās impērijas sarīkotā Kurzemes, Zemgales un Vidzemes iedzīvotāju izsūtīšana Pirmā pasaules kara gados, kurā cieta ebreji un vācbaltieši. Krievu militārā vadība un Baltijas guberņu administrācija toreiz piespieda vairāk nekā 60 tūkstošus no viņiem pārvietoties uz nometinājuma vietām Urālos, Sibīrijā un valsts dienvidu guberņās. Tas bija sods, ko nepamatoti motivēja ar izsūtāmo neuzticību kara laikā, viņu sadarbību ar Vāciju.

Jau 1914. gada vasarā Krievijas armijas Augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs izdeva pavēli par visu Vācijas un Austroungārijas pavalstnieku izraidīšanu no piefrontes teritorijām. 1914. gada septembrī izsūtīšanai tika pakļauti arī Polijas ciematu un mazpilsētu ebreji, kuriem pavēlēja dažu dienu laikā pārcelties uz lielākām pilsētām, kur tos varēja “labāk pārraudzīt un ietekmēt”.¹ Pēc Krievijas armijas sakāvēm 1914. gadā un 1915. gada pavasarī neuzticības mērogs pret vācbaltiešiem un ebrejiem jau kļuva daudz plašāks. Krievijas Valsts domes krievu šovinistiskie deputāti secināja, ka galvenais kara neveiksmju cēlonis esot “iekšējā ienaidnieka” nodevība.² Neieklausoties Krievijas vācu un ebreju pavalstnieku organizāciju lojalitātes un uzticības

solījumos, krievu nacionālistiskā prese un vairākas politiskās partijas prasīja ierobežot “nodevīgo cittautiešu” tiesības pastāvīgi dzīvojot Krievijas impērijā.

Lai gan “nodevības” pierādījumi nebija pārliecinoši, armijas vadība un pats cars Nikolajs II uzskatīja tos par pietiekamiem. 1914.–1916. gadā no piefrontes apgabaliem, kā arī no Petrogradas un Maskavas izsūtīja vairāk nekā 800 tūkstošus vāciešu un ebreju.³

VĀCIEŠU IZSŪTĪŠANA NO KURZEMES UN VIDZEMES GUBERŅĀM

1914. gadā Latvijas un Igaunijas teritorijās pastāvīgi dzīvoja apmēram 162 tūkstoši vāciešu, no tiem – vairāk nekā 130 tūkstoši Kurzemē, Zemgalē, Rīgā, Vidzemes latviskajā daļā un Latgalē.⁴ Baltijas vācieši kopš 18. gadsimta sākuma bija Krievijas impērijas uzticamākais balsts, kas deva Pēterburgai tūkstošiem virsnieku, ierēdņu, simtiem visaugstākā ranga darbinieku: ģenerāļus, ministrus, gubernatorus u.c. Vācbaltiešu muižniecība savu krieviski monarhistisko stāju spilgti apliecināja 1905.–1907. gada revolūcijas laikā.

Pirmā pasaules kara sākšanās pārtrauca šo idilli. Krievijā uzbangoja pretvācu noskaņojums, kas vērsās arī pret vācbaltietību. 1914. gada augustā tika slēgtas visas Baltijā esošās vācu skolas, pēc tam likvidēja vācu sabiedriskās organizācijas, 1915. gada 15. maijā apturēja vācu valodā iznākošo avīžu izdošanu. Visbeidzot speciāls rīkojums aizliedza publiskos pasākumos un vietās runāt vācu valodā. Baznīcās lūgt Dievu vāciski gan atļāva. Taču Kurzemes gubernators Sergejs Nabokovs jau 1914. gadā atcēla no amata un izsūtīja 33 vācu tautības mācītājus, kuri, viņaprāt, bija pārlietu izplatījuši savu vācisko ietekmi evaņģēliski luteriskajās draudzēs, kur dievlūdžēju vairākums bija latvieši.⁵

1914. gada novembrī ar lielkņaza Nikolaja Nikolajeviča pavēli Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņu administratīvā pārvalde tika apvienota vienā Baltijas apgabalā un par tā policejisko

kuratoru iecēla bijušo Krievijas žandarmērijas priekšnieku ģenerālleitnantu Pāvelu Kurlovu, kas oficiāli ieņēma ārkārtējā pilnvarotā posteni.⁶ Viņa tiešais priekšnieks bija pats armijas Augstākais virspavēlnieks Nikolajs Nikolajevičs. P. Kurlova pienākumos ietilpa iekšējās drošības un pretizlūkošanas pasākumu virsvadība.

P. Kurlova vadītā policija vāca ziņas arī par vācbaltiešu elites politisko noskaņojumu un sakariem ar Vāciju. Policija un militārais dienests saņēma no lojāliem iedzīvotājiem simtiem vēstuļu par vācu baronu un vācu skolotāju naidīgo attieksmi pret Krieviju un par viņu dalību spiegošanā Vācijas labā, piegādājot vācu štābiem informāciju par krievu karaspēku Baltijā. Denunciālās vēstules pārlasīja un vērtēja pats P. Kurlovs. Pārbaudes liecināja, ka piegādātie “patriotiskās modrības” signāli lielākoties bija pārspīlēti vai nepatiesi. P. Kurlovs deva sankciju tikai 136 aizdomās turēto personu izsūtīšanai uz Sibīriju.⁷ Nesen publicētie dokumenti par P. Kurlova resoru liecina, ka šis ģenerālis par bīstamāko “iekšējo ienaidnieku” Baltijā uzskatīja latviešu nacionālistus un strikti nostājās pret latviešu strēlnieku bataljonu izveidošanu.⁸ Taču Augstākās virspavēlniecības prasību par Vācijas vietējās aģentūras sagraušanu viņam nācās izpildīt. Uz Krievijas iekšējiem novadiem tika deportēti Kurzemes vācbaltiešu līderi Karls Vilhelms Manteifels (1872–1948), Aleksandrs Rādens (1859–1920), Baltijas vācu preses ideologs Augusts Ernsts Serafims (1862–1945), viņa dēls Hanss Jirgens Serafims (1899–1962), bijušais Rīgas pilsētas galva Vilhelms Bulmerinks (1862–1953), Bauskas grāfs Pauls Pālens (1862–1942) un citi vācbaltiešu pārstāvji.⁹ Pēc šīm represijām vietējās vācu muižniecības politiskā aktivitāte samazinājās.¹⁰

Sākot ar 1914. gada septembri, policijas darbības jomā svarīga vieta bija ārvalstnieku jautājumam. Kurzemes guberņā pirmos aizdomīgos ārzemniekus izsūtīja no Liepājas un Ventspils.¹¹ 1914. gada septembrī Rīgas policija sadarbībā ar pilsētas garnizona štābu īstenoja Augstākās virspavēlniecības pavēli par visu Rīgā dzīvojošo Vācijas un Austroungārijas pavalstnieku

reģistrāciju un sagatavošanos viņu deportēšanai. Tika uzskaitītas 7000 personas. 1914. gada oktobrī virspavēlniecības galvenā štāba priekšnieks ģenerālis Nikolajs Janušķevičs pavēlēja karaspēkam sākt nevēlamo ārzemnieku izvešanu. Tikai 80 personām no viņu vidus atļāva palikt Rīgā.¹² 1914. gada oktobrī puse no Rīgā dzīvojošajiem naidīgo valstu pavalstniekiem jau bija izvesta uz Krievijas iekšējām guberņām, bet novembrī šīs deportācijas tika attiecinātas uz visu Kurzemes guberņu un Rīgas piejūras zonu.¹³ Ārvalstniekus karaklausības vecumā internēja speciālās nometnēs Vjatkā, Orenburgā un Vologdā.

Vācijas un Austroungārijas pavalstniekiem piederošos nekustamos īpašumus konfiscēja un pārdeva vietējiem Krievijas pavalstniekiem. Tā 1915. gada aprīlī – maijā Vidzemē izsludināja 38 šādu īpašumu pārdošanu. To skaitā bija Carnikavas muiža, 13 ķieģeļu ēkas ar zemi Ādažos, 14 īpašumi Rīgas Jūrmalā un 6 īpašumi Ogrē.¹⁴

Vidzemes un Rīgas vāciešus sāpīgi skāra vietējo vācu zemnieku–kolonistu deportēšana no piefrontes apgabaliem. Kolonistu izsūtīšana sākās pēc Krievijas armijas sakāvēm Galīcijā un Volīnijā, pie Ļvovas un Peremišļas (Pšemišļas). Augstākā virspavēlniecība secināja, ka kolonisti visur palīdzējuši gan Austrijas, gan Vācijas karaspēkam. 1915. gada 1. (13.) jūnijā Dienvidrietumu frontes virspavēlnieks ģenerālis Nikolajs Ivanovs izdeva pavēli par vācu koloniju likvidēšanu Volīnijas guberņā un to iedzīvotāju pārvietošanu, dodot viņiem 10 dienu laiku savu īpašumu pārdošanai.¹⁵ Šo pavēles paraugu lika lietā arī citās vietās.

No Vidzemes guberņas 1915.–1916. gadā izsūtīja 18. gadsimtā ar Katrīnas II svētību dibinātās Kokneses Iršu vācu kolonijas 2000 iemītniekus un reizē ar viņiem tos Rīgas un citu pilsētu vācu iedzīvotājus, kuru vecāki un vecvecāki bija nākuši no Iršu kolonijas un pēc pasu ziņām joprojām skaitījās Iršu kolonijai piederīgie zemnieki. Pavisam no Vidzemes un Rīgas izsūtīja 11 965 vācu kolonistus. Viņus nometināja tālajā Permas guberņā. Tiesības atgriezties viņi ieguva 1918. gadā pēc Brestas miera noslēgšanas.¹⁶ Arī Kurzemē pēc 1905. gada ievestie 20 tūkstoši vācu zemnieki

tika uzskatīti par kolonistiem, un daudzi no viņiem joprojām tiesiskā nozīmē palika Volīnijas guberņai piederīgi. Uz viņiem attiecās arī pavēle par Volīnijas vāciešu izsūtīšanu. Ziemeļrietumu un Dienvidrietumu frontes štābi 1915. gadā paredzēja izsūtīt arī muižu vācu izcelsmes laukstrādniekus un muižu zemju nomniekus, kā arī vāciešus, kuriem lauku apvidos piederēja tirdzniecības veikali un nelieli rūpniecības uzņēmumi.¹⁷ Šāda norādījuma realizēšana pastiprināja piefrontes apvidu ekonomiskās dzīves sabrukumu.

Kurzemes vācbaltiešu elite mēģināja aizstāvēt savas tautības cilvēkus lauku apvidos. 1915. gada jūnijā Carskoje Selo notika guberņas landtāga pārstāvja Voldemāra Roiterna-Nolkēna saruna ar Nikolaju II, kurā tika lūgts atvieglot izsūtīšanai pakļauto vāciešu ciešanas.¹⁸ Tanī pašā laikā savu vārdu Kurzemes guberņas un Rīgas vāciešu labā teica arī cariene Aleksandra Fjodorovna, kurai bija kontakti ar vācbaltiešu muižniecības personām. Notiekošais stipri iedragāja vācbaltiešu uzticēšanos Krievijas monarhijai.

EBREJU IZSŪTĪŠANA

1915. gada aprīlī vācu armijas sešas divīzijas pārrāva krievu Ziemeļrietumu frontes vājo flangu Lietuvas teritorijā un strauji virzījās uz Kurzemes guberņas pusi. Atkāpšanās kaujās, bēgot caur Kauņas guberņas ebreju apdzīvotiem ciemiem, krasi izpaudās daļas krievu karavīru antisemitiskie aizspriedumi. Armijas pavēlniecība tos izmantoja, veicinot baumas par ebreju slepeno sadarbību ar vācu uzbrucējiem. (Tā centās izskaidrot atkāpšanās cēloņus.) Krievu virspavēlniecība saņēma kāda virsnieka sagatavoto ziņojumu par ebreju nodevīgo rīcību Kužu miestā (12 km no Šauļiem), kur viņu māju pagrabos it kā esot slēpusies prāva vācu izlūkvienība. Tā naktī esot uzbrukusi krievu štāba mītnei un to aizdedzinājusi. Ugunsliemās bojā gājis pulka karogs un komandieris, kas varonīgi pretojies.¹⁹ Secināts, ka ar ebreju “ceļražu” atbalstu vācu avangards dziļi iekļuvis frontes aizmugurē, pietuvoties Šauļiem.

Uz vairāku tamlīdzīgu informāciju pamata Augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs izdeva pavēli izsūtīt no Kauņas un Kurzemes guberņām visus ebrejus. Pirmām kārtām 24 stundu laikā savas dzīvesvietas bija jāatstāj karaklausības vecumā (18–45 gadi) esošiem vīriešiem. Pārējiem ebrejiem vajadzēja vadīties pēc militāro iestāžu un civilās varas (gubernatoru, apriņķu priekšnieku) rīkojumiem un norādījumiem.²⁰

Krievu armijas rezerves spēki 1915. gada aprīlī uz laiku apturēja vācu ofensīvu Lietuvā. Kužos ieradās guberņas iestāžu ierēdņi, kas pārbaudīja ebreju nodevības ziņu. Taču viņi neatrada tai pierādījumus. No Petrogradas atbrauca pat Valsts domes deputāts jurists Aleksandrs Kerenskis. Konstatēja, ka Kužu ciematā tikai vienai ebreju ģimenei bija neliels, sekls pagrabs, kurā cilvēks varēja ieiet uz īsu brīdi, maksimāli saliecoties.²¹ Tā izgaisa baumas par pagrabos noslēpto vācu izlūku vienību. Nācās atzīt krievu karaspēka slikto sardzes dienestu, īpaši nakts stundās.

Izpildot Augstākā virspavēlnieka pavēli par ebreju izsūtīšanu, 24. aprīlī (7. maijā) ģenerālis P. Kurlovs deva policijai rīkojumu par deportācijas īstenošanu. Izsūtīšana notika ļoti haotiski: daļa ebreju par to saņēma pavēstes, citi – mutiskus rīkojumus vai pat izlasīja uz afixu stabiem vai žogiem uzlīmētu vietējās pašvaldības paziņojumu par “aizbraukšanas pavēli”. Daudzos gadījumos izsūtīšanas vilcieni nepienāca ebreju sapulcēšanas vietās un viņi paši salīga zemniekus – vezumniekus, kuri aizveda padzītus līdz Jelgavai un Tukumam. No turienes varēja ar vilcieniem nokļūt galvenajā pulcēšanās vietā Rīgā.²²

Pēc 1915. gada 20. aprīļa, kad vācu izlūku vienības jau parādījās Liepājas un Jelgavas tuvumā, dzelzceļa satiksme uz Rīgu no šīm pilsētām tika pārtraukta. Tūkstošiem izsūtīto kājām gāja uz Rīgas pusi, “laimīgie” iekļuva Daugavas un Lielupes liellaivās vai upju tvaikoņos. Tikai tad, kad vācu armijas priekšpulku atsveda no Jelgavas tuvuma, 27. aprīlī (10. maijā) atjaunoja civiliedzīvotāju pārvešanu uz Rīgu dzelzceļa vagonos. 28. un 29. aprīlī divi vilcieni ar izsūtāmiem ebrejiem ienāca arī no Ventspils. Tur pa-

vadīt viņus bija atnākuši simtiem latviešu tautības ventspilnieku, kas ļoti nožēloja notiekošo.²³

Drīz vien Rīgā atradās jau apmēram 30 tūkstoši Kurzemes guberņas ebreju.²⁴ Viņus pēc Augstākās virspavēlniecības un Krievijas valdības vienošanās nosūtīja uz apmešanās vietām valsts dienvidos: Čerņigovas, Poltavas, Taurijas, Jekaterinoslavas un Mogiļevas guberņās.²⁵ Katru dienu bija paredzēts padot preču vilcienus līdz tūkstoš personu transportēšanai.

Visai pārvešanai bija nepieciešams apmēram viens mēnesis. Šo laiku Kurzemes guberņas ebrejiem vajadzēja dzīvot Rīgā. Ne Rīgas pašvaldība, ne policijas iestādes nebija sagatavojušās tik daudz cilvēku novietošanai un aprūpei. Ebreju uzņemšanai tika piedāvātas divu sinagogu un vairāku sabiedrisko ēku telpas, kur pagaidu mājvietu varēja rast tikai daži tūkstoši cilvēku. Turklāt ģenerālis P. Kurlovs izdeva rīkojumu, ar kuru viesnīcām, pansijām un sanatorijām aizliedza pieņemt izsūtāmos ebrejus.²⁶ Viņiem piedāvāja pašiem meklēt sev īres istabas privātos dzīvokļos. To saimniekiem īpaši piekodināja pierēģistrēt šādus ienācējus. Policija pārbaudīja šo noteikumu izpildi un raudzījās, lai īpašnieki, "līdzjūtības dzīti", nepaslēpj pie sevis izsūtāmo bērņus un sirmgalvjus. Istabu īres maksas daudziem izsūtītajiem nebija pa kabatai. Tādēļ viņiem nācās pavadīt naktis Rīgas parkos, pagalmos, kāpņu telpās, pie izgāztuvēm.

Policijas "aprūpes" raksturu demonstrēja arī rīkojums, kas aizliedza Rīgā publiskos pasākumos un sabiedriskās vietās runāt jidiša valodā, jo tas esot vācu valodas "žargons".²⁷

Pret antisemitisko histēriju nostājās Rīgas daudznacionālā inteliģence. Rīgas ebreji izveidoja savu sabiedrisko komiteju, kura saziņā ar Rīgas domi gādāja par izsūtīto Kurzemes ebreju dzīves apstākļu uzlabošanu. Rīgas ebreju komitejā palīdzības sniegšanai karā cietušajiem darbojās 23 personas, viņu vidū Pauls Mincs, Ābrams Rabinovičs, Lazars Minskiers, Eliezers Etingens, Volfs Luncs, Elia Šalits, Beno Meijers, Mendels Lulovs, Mozus Magidsons u.c. Tie bija samērā bagāti, pārtikuši un sabiedriskās rosībās pieredzējuši ļaudis.²⁸ Komiteja ātri organizēja ziedojumu

vākšanu izsūtīto un kara bēgļu labā. Ļoti atsaucīgas bija bankas, Rīgas birža, dažādu tautību uzņēmēji, namīpašnieki, mākslinieki. Pirmām kārtām tika iegūti līdzekļi dzīvokļu un atsevišķu istabu izīrēšanai. Radīja sabiedriskās ēdināšanas tīklu ar lielākām ēdnīcām Zirgu ielā 18 (2500 bezmaksas pusdienas), Gogoļa ielā (500 maltītes) u.c. vietās. Ēdināšanas zāles strādāja dienu un nakti. Grēcinieku ielā 22 tika iekārtota pagaidu slimnīca ar simts gultasvietām, ar ebreju ārstiem. Atvēra bērnudārzu ar 150 vietām, kur varēja pārnakšņot arī vecāki. Kultūras biedrību “Ivrija” un “Karmel” telpas un preču noliktavu Katrīnas ielā 8 (300 vietas) pārvērtā par pagaidu viesnīcām.²⁹ Arī militārie dienesti kļuva cilvēciskāki un panāca, ka kravas vagonu vietā izsūtāmiem atsūta pasažieru vilcienu 3. klases vagonus (40 vagoni katrā sastāvā). Katram “pasažierim” bez maksas izsniedza segu, gultas veļu, apavus un higiēnas piederumus.

Rīgas ebreju komiteja sazinājās ar nometinājuma vietu guberņu un pilsētu ebreju kopienām un lūdza palīdzēt Kurzemes guberņas ebrejiem atrast piemērotas mājvietas un darbu. Vajadzēja arī izskaidrot turienes iedzīvotājiem, ka pārvietotie nav vācu “spiegi”, bet lojāli Krievijas pavalstnieki, kuri kara dēļ atsūtīti no piefrontes teritorijas. Izsūtījuma vilcienos no Rīgas līdzī brauca komitejas nozīmēti pavadoņi (bieži – studenti), kas palīdzēja ebrejiem sākt dzīvot neparastos apstākļos.³⁰

1915. gada maijā uz Petrogradu devās Kurzemes ebreju reliģisko kopienu un sabiedrisko organizāciju izraudzīti pārstāvji – Valsts domes deputāts Ezekiels Gurevičs, Jelgavas rabīns Mordehajs Nuroks un advokāts, sabiedriskais darbinieks Žano Trons. Viņus tur sagaidīja Petrogradas ebreju kopienas priekšsēdētājs Marks Varšavskis, kas organizēja tikšanos ar Krievijas iekšlietu ministru Nikolaju Maklakovu. Viņš uzklauzīja sūdzības par ebreju izsūtīšanas neorganizētību un brutālo apiešanos ar ebreju bēgļiem. Ministrs apsolijs palīdzēt, taču paskaidrojis, ka Kurzemes guberņas ebreju izvešana ir kara iestāžu kompetencē, viņš neko nevarot grozīt.³¹ Avīžu ziņās pavīdēja informācija arī par Kurzemes ebreju delegācijas tikšanos ar Krievijas Ministru pado-

mes priekšsēdētāju Ivanu Goremikinū.³² Par tās rezultātiem netika ziņots.

Ja nebūtu pašu ebreju un Rīgas domes (pilsētas galvas v.i. Roberts Erharts) iniciatīvas izsūtāmo aizstāvēšanā un aprūpē, Kurzemes ebreju traģēdija varēja kļūt arī par viņu bojāejas sākumu. 1915. gada maija vidū Krievijas presē negaidīti parādījās “prieģa ziņa”, ka Kurzemes ebreju deportēšana sekmīgi beigusies. Ģenerālis P. Kurlovs ticis apbalvots ar Svētās Annas ordeņa 1. šķiru.³³

1915. gada maija otrajā pusē Rīgas laikraksti ziņoja, ka Kurzemes ebreju izsūtīšana pārtraukta. Tas noticis pēc Krievijas Ministru padomes lēmuma, ar kuru atzīts, ka: 1) izsūtīšana pārāk palielinājusi iedzīvotāju pārvietošanos uz valsts iekšējām guberņām; 2) mazākumtautību (vāciešu, ebreju) aiziešana no ierastām dzīves un darba vietām ārkārtīgi destabilizējusi ekonomisko stāvokli; 3) radies nevēlams naidis “starp dažādām iedzīvotāju šķirām”.³⁴ Šos secinājumus lēmuma sagatavotāji izdarīja, izlasot desmitiem ziņojumu, kuras valdībai sūtīja kā piefrontes apgabalū, tā nometināšanas guberņu administrācijas pārstāvji.

Kurzemes guberņā pēc ebreju izvešanas saruka tirdzniecība un amatniecība, lauku apvidos strauji samazinājās naudas apgrozība. Daudzi lauksaimnieki pauda bažas, ka šo apstākļu dēļ notiks plaša laukstrādnieku aizplūšana no laukiem uz pilsētām.³⁵

Ziņas par ebreju deportācijas izbeigšanu izrādījās pārāgras. Rīgā 20. maijā ienāca liela izsūtīto ebreju kolonna no Kuldīgas. Izceļošanai posās Zemgales vidienes un Sēlijas ebreji. Process turpinājās. Kļūdainas bija arī avižu ziņas par vācu neieņemtās Lietuvas un Kurzemes daļas ebreju tiesībām brīvi palikt savās mājās un dzīvokļos. Īstenībā armijas Augstākā virspavēlniecība pieprasīja, lai palicēji garantē savu lojalitāti Krievijai, nododot policijas uzraudzībā no sava vidus izvēlētos ķilniekus: rabīnus, kopienu vecākos, sabiedriskos darbiniekus. Ebreju nodevības gadījumā ķilniekus paredzēja bargi sodīt, pat ar nāvessodu. Vairums ebreju kopienu noraidīja ķilnieku došanas prasību. Nolēma labāk pakļauties izsūtīšanai nekā atdot savus ļaudis policijas un karatiesu nežēlībām.

1915. gada jūnijā un jūlijā vācu armija jaunā uzbrukumā ieņēma Ziemeļkurzemi un Zemgales lielāko daļu, arī Jelgavu. Visus tur vēl esošos ebrejus izsūtīt neizdevās. Krievu Ziemeļrietumu frontes vadība un policija sāka priekšdarbus Rīgas ebreju pārvietošanai. Sastādīja 34 tūkstošu izsūtāmo personu sarakstu. Taču frontes virspavēlnieks ģenerālis Mihails Aleksejevs 1915. gada 8. (21.) maijā ar īpašu pavēli neatļāva veikt izsūtīšanas akcijas no vietām, kas atrodas ārpus tiešas karadarbības zonas.³⁶ Rīga oficiāli kļuva par “tālākas aizmugures pilsētu” (vairāk nekā 40 verstu (aptuveni 42,56 km) no frontes līnijas).

Policijas priekšnieks Baltijā P. Kurlovs savā 1915. gada 2. (15.) jūnija pavēlē noteica, ka arī Rīgā no ebreju kopienas jāņem ķīlnieki un nepārvietojami būs tikai tie rīdzinieki, kas pilsētā pastāvīgi dzīvoja līdz 1914. gada 1. jūlijam.³⁷ Savukārt Vidzemes gubernators saziņā ar Augstākā virspavēlnieka rīkojumiem uzdeva saviem ierēdņiem Rīgā izraudzīt no vietējo ebreju sabiedrības 10 ievērojamus ķīlniekus. Par tādiem tika nosaukti rabīns Menahems Avins, Pauls Mincs, Volfs Luncs, brāļi Leibs un Beinišs Berlīni, Tovijs Šalīts, Josifs Kagans, Jona Etingers u.c. tolaik Rīgā pazīstami uzņēmēji, finansisti, veikalnieki. Viņus izsauca uz gubernatora kanceleju un informēja par nozīmēšanu ķīlnieku statusā. Atteikšanās gadījumā draudēja tūlītējs arests. Līdzīgi tika izvēlēti ķīlnieki Jēkabpilī un Jaunjelgavā.³⁸

Pret ebreju izsūtīšanu no Rīgas kategoriski iebilda Francijas, Lielbritānijas un ASV konsulārie pārstāvji, kas šajā jautājumā kopīgi apelēja pie Krievijas valdības.³⁹ Vidzemes guberņas krievu varas iestādēm ar to bija jārēķinās.

Ziemeļrietumu frontes pavēlniecība nebija piekāpīga ķīlnieku jautājumā. Par nepakļaušanos ķīlnieku nozīmēšanas prasībai īsi pirms vācu armijas ienākšanas tika izsūtīti Bauskas, Talsu, Saldus un Sasmakas (Valdemārpils) ebreji, kas vēl tad dzīvoja Krievijas armijas kontrolētajā teritorijā.⁴⁰ Šīs pilsētas tādējādi zaudēja gan drīz visus savus aptiekārus, zobārstus, drēbniekus, vidējā apjoma tirgotājus.⁴¹

* * *

Ebreju deportāciju daudzās Krievijas vietās pavadīja “pogromi”, t.i., antisemitiski grautiņi, viņu dzīvokļu un īpašumu izlaupīšana un izpostīšana, cilvēku pazemošana un piekaušana, sieviešu izvarošana. Pēc Petrogradas ebreju palīdzības komitejas ziņām, no 1915. gada aprīļa līdz oktobrim Viļņas guberņā notikuši 19 pogromi, Kauņas – 13, Volīnijas – 7, Minskas guberņā – 15 pogromi.⁴² Notika arī pret vāciešiem vērsti grautiņi. Sevišķi vandāliski bija pretvācu grautiņš Maskavā 1915. gada maijā–jūnijā. Tajā cieta 735 personas.⁴³

Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara laikā arī cittautiešu apdzīvotās vietās grautiņi nenotika. Saglabājās tautību sadzīves vēsturiskās tradīcijas. Bet arī šeit varēja izcelties etniskas sadursmes. Naida kulminācijas spilgtas izpausmes bija notikumi Rīgā 1915. gada 19. un 23. aprīlī (2. un 6. maijā), kad ar piķiem bruņoti kazaki pa pilsētas centra ielām uz Centrālcietuma pusi vienā kolonnā dzina vācu armijas gūstekņus, aizturētos vācbaltiešus un no Kurzemes izsūtītos ebrejus. Šīs “izrādes” upurus pavadīja mietpilsoņu lamuvārdi un skaļi izkliegtās linča tiesas prasības. Tomēr rīdzinieku lielākajai daļai varmācība pret mazākumtautībām bija pretīga. Policija pēc aizturēto nopratināšanas visus “gājiena” civilos dalībniekus atbrīvoja no cietuma. Tiesa, nācās samaksāt “drošības naudu”.⁴⁴

Amerikāņu vēsturnieks Eriks Lors apgalvo, ka Ņujorkā atrodas dokumenti, kas pierāda Krievijas armijas Kara padomes locekļa ģenerāļa Jevgeņija Radkeviča pozitīvo lomu pogroma novēršanā Rīgā.⁴⁵ Pat armijas vadībā daudzi saprata, ka vāciešu un ebreju vajāšana un izsūtīšana nebūt nepalīdzēs izmainīt kara gaitu.

Positīva, savaldošā loma bija Rīgas preses viedoklim. Latviešu nacionāli liberālo inteliģenci pārstāvošais laikraksts “Jaunais Vārds” (redakcijā Vilis Holcmanis, Hermanis Asars, Andrejs Upīts u.c.) 1915. gada 9. (22.) aprīlī nāca klajā ar redakcijas rakstu “Netiesājiet, ka jūs netopiet tiesāti!”, kurā skanēja aicinājums latviešiem nepārņemt pogromu psiholoģiju. Avīze ar gandarījumu

atzīmēja, ka “ar ļaunu prieku un izsmieklu netika pavadīti izraidītie vācieši un netiek pavadīti arī ebreji, bet pēdējiem tiek pat palīdzēts... Netiesāsim..., lai vēsture netiesā mūs.”

Pēc masveidīgās ebreju izsūtīšanas Kurzemē un Zemgalē 1915. gadā palika 9891, bet pēc daļējas izsūtīto atgriešanās 1920. gadā dzīvoja 20 223 ebreji.⁴⁶ Šāds daudzums apmēram saglabājās līdz pat 1940. gadam.

Vācbaltiešu skaits Latvijā 1915.–1920. gadā samazinājās vairāk nekā par 50 procentiem.⁴⁷ Viņu daudzuma lejupslīdi paātrināja lielinieku 1918. un 1919. gada sarkanais terors un bailes pēc Golca–Bermonta militārās agresijas sagrāves, kad daudzi aizbēga uz Vāciju un Latvijā vairs neatgriezās.

Zaudējumi bija neatgriezeniski. Tie apgrūtināja kara seku pārvarēšanu un neatkarīgās Latvijas valsts ekonomisko jaunuzbūvi. Latvija tolaik radīja latviešu un citu tautību jaunu sadarbības modeli.

Precīzi dati par visu no Latvijas teritorijas Pirmā pasaules kara gados deportēto vāciešu un ebreju skaitu dokumentos un publikācijās nav norādīti. Mūsu rīcībā esošā uzskaitē ļauj lēst, ka no Kurzemes guberņas izsūtīti apmēram 40 000 ebreju un ap 2000 vāciešu (to skaitā izsūtītie ārvalstnieki), no Vidzemes guberņas un Rīgas deportēti apmēram 18 000 vācu izcelsmes cilvēku, lielākoties vācu zemnieku kolonistu statusā esošie un šeit pastāvīgi dzīvojošie Vācijas un Austroungārijas pavalstnieki. Latvijas mērogā tas bija liels iedzīvotāju skaits. Turklāt izsūtīto vairākums nāca no saimnieciski aktīvo ļaužu ģimenēm.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Feliks Kandel' (1994). *Očerki vremen i sobytii. Iz istorii rossiiskikh evreev*. Ierusalim: Tarbut, 304.–305. lpp.
- ² Erik Lor (2012). *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia: kampaniia protiv "vrazheskikh" poddannikh v gody pervoi mirovoi voiny*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 35. lpp. (Oriģinālā: Eric Lohr (2003). *Nationalizing the Russian Empire*. Cambridge: Harvard University Press.)

- ³ Turpat, 150.–155., 164.–165. lpp.
- ⁴ Wilfried Schlaw (1995). *Die Deutschbalten. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat*. Bd. 6. München: Langen Müller, S. 43.
- ⁵ Reinhard Wittram (1954). *Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180–1918. Grundzüge und Durchblücke*. München: R. Oldenbourg, S. 249; Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 180. lpp.
- ⁶ V. Zolotarev (sost.) (2014). *Pervaia mirovaia. Neizvestnye stranitsy*. Moskva: Izdatel'stvo AST, 480., 482.–484. lpp.
- ⁷ Turpat, 490. lpp.
- ⁸ Turpat, 491.–492. lpp.
- ⁹ Olaf Welding, Erik Amburger, Georg von Krausensjern, Wilhelm Lenz (Hrsg.) (1970). *Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1790–1960*. Köln; Wien: Böhlau Verlag, S. 487, 573, 604, 605, 726, 727.
- ¹⁰ Karam sākoties, vācbaltiešu elite sašķēlās. Viena daļa palika lojāla Krievijai un nosodīja Vāciju, otra – prognozēja Vācijas uzvaru. Liberālais žurnālists un politiķis Pauls Šimans kara laikā bija Krievijas armijas virsnieks, bet konservatīvais “latviešu nīdējs” Hanss Joahims Manteifels 1914. gadā Vācijā brīvprātīgi iestājās Prūsijas ulānu pulkā, ieguva leitnanta pakāpi un kā rotas komandieris karoja Rumānijas frontē.
- ¹¹ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 179. lpp.
- ¹² Turpat, 147. lpp.
- ¹³ Zolotarev (sost.). *Pervaia mirovaia*, 500. lpp.; Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 119., 147. lpp.
- ¹⁴ *Latvija*, 20.04.(03.05.)1915.
- ¹⁵ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 117. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 161. lpp.; Ilze Krokša, Aina Balaško (sast.) (2009). *Vācu kultūra Latvijā. Ieskats vācu–latviešu novadu un vācu biedrību vēsturē*. Rīga: Latvijas Vācu savienība, 26.–27. lpp.
- ¹⁷ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 156.–157. lpp.
- ¹⁸ Alfred von Hedenström. Rīgaer Kriegschronik 1914–1917. *Rigasche Zeitung vereinigt mit dem Rigaer Tageblatt* (turpmāk: Hedenström. *Rigasche Zeitung*), 10.06.1918.
- ¹⁹ Semen Gol'din (2005). Deportatsiia russkoi armiei evreev iz Kovenskoii i Kurlianskoii gubernii (aprēl'–mai 1915 g.). No: G. Branover, R. Ferber (red.). *Evrei v meniaiuschchemsia mire. Materialy 5-oi Mezhdunarodnoi konferentsii. Rīga, 16–17 sentiabria 2003 g.* Rīga: Tsentr izucheniiia iudaiki Latviiskogo Universiteta, 261. lpp.
- ²⁰ Valdis Bērziņš (1987). *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 83.–84. lpp.
- ²¹ Kandēl. *Ocherki vremen i sobytii*, 306. lpp.
- ²² Krievijas Ziemeļrietumu frontes pavēlniecība tās rīcībā esošos 26 rezerves vilcienu sastāvus izmantoja ebreju izsūtīšanai no Kauņas guberņas.

- Tur divu nedēļu laikā izsūtīja 150 tūkstošus ebreju. Sk.: Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 165. lpp.; “Tētiņa mīlestība”. *Strādnieks*, 05.08.1915.
- ²³ Pēc Liepājas krišanas vācu varā pavēle par ebreju izsūtīšanu tika attiecināta uz Ventspili, Pilteni, Sasmaku, Kandavu, Saldu, Talsiem, Kuldīgu, Aizputi u.c. Kurzemes pilsētām. Sk.: Vietējā dzīve. *Kurzeme*, 02.05.1915.
- ²⁴ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 10.06.1918.
- ²⁵ Kurzemes žīdu izraidīšanas lietā. *Rīgas Avīze*, 20.05.(02.06.)1915.
- ²⁶ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 31.05.1918. Beilage.
- ²⁷ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 10.06.1918.
- ²⁸ Mendels Bobe (2006). *Ebreji Latvijā*. Rīga: Šamir, 141. lpp.; *Rizhskoe obozrenie*, 16.(29.)05.1915.
- ²⁹ Kurljandskie evrei v Rige. *Rizhskoe obozrenie. Prilozhenie*, 05.(18.)05.1915.
- ³⁰ Bobe. *Ebreji Latvijā*, 142.–143. lpp.
- ³¹ Evreiskaia deputatsiia u ministra vnutrennikh del. *Rizhskoe obozrenie*, 08.(21.)05.1915.
- ³² *Latvija*, 06.(19.)05.1915.
- ³³ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 01.06.1918.
- ³⁴ Žīdu izsūtīšana apturēta. *Lidums*, 14.(27.)05.1915.; Žīdu izraidīšana no Kurzemes atcelta. *Dzimtenes Vēstnesis*, 08.(21.)05.1915.
- ³⁵ *Dzimtenes Vēstnesis*, 19.05.(01.06.)1915.; *Rīgas Avīze*, 20.05.(02.06.)1915.; u.c.
- ³⁶ Goļdin. Deportatsiia russkoi armiei evreev, 262.–263. lpp.
- ³⁷ *Dzimtenes Vēstnesis*, 18.06.(01.07.)1915.
- ³⁸ Sk.: Bobe. *Ebreji Latvijā*, 143.–144. lpp.
- ³⁹ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 31.05.1918. Beilage.
- ⁴⁰ *Dzimtenes Vēstnesis*, 19.05.(01.06.)1915.
- ⁴¹ Kad Nikolajs II 1915. gada augustā pats pārņēma armijas Augstākā virspavēlnieka posteni, Nikolaja Nikolajeviča bēdīgi slavenās pavēles zaudēja savu spēku. Tomēr frontes armiju komandieru tiesības deportēt ebrejus no tiešas karadarbības aizmugures palika. Turpinājās arī vācu kolonistu izsūtīšanas.
- ⁴² Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 173. lpp.
- ⁴³ Turpat, 43.–47. lpp.
- ⁴⁴ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 25.05.1918.
- ⁴⁵ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 175. lpp.
- ⁴⁶ Dovs Levins (1999). *Ebreju vēsture Latvijā. No apmesšanās sākumiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Vaga, 20. lpp.
- ⁴⁷ Schlau. *Die Deutschbalten*, S. 43.

DEPORTATION OF THE GERMANS AND JEWS FROM THE PROVINCES OF KURZEME AND VIDZEME DURING WORLD WAR I

Leo Dribins

Dr. hist., historian honoris causa of the Latvian Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia.

Scientific interests: migration of cultures, integration of the culture of Latvian Jews.

E-mail: fsi@lza.lv

The article deals with a theme scarcely discussed in Latvian historiography, namely that of persecutions of national minorities in Latvia during World War I. Of historiographical significance are only data on Jewish war refugees and Jews deported from Latvia which are included in the book by Prof. Aivars Stranga *Ebreji Latvijā* (Jews in Latvia (Riga, 2008); see pp. 370–374). The aim of the article is to stimulate more extensive research on the deportation of the Baltic Germans and Jews from the provinces of Kurzeme (Courland) and Vidzeme (Liefland) to the inner regions and districts of Russia in 1915–1916. This deportation affected about 60 000 people who were falsely accused of collaboration with the war enemy of Russia, i.e. Germany and its army. The main order was issued by the Supreme Commander of the Russian army Grand Duke Nikolai Nikolaevich on 17 (30) April 1915 and carried out by the units of the army and police, as well as by officials of the provinces. During the war chauvinistic and anti-Semitic policy of tsarist Russia manifested itself in Latvia. The main goal of the above mentioned violent banishment was to form a forward area free of suspect nations, as well as to convince the Russian society that non-Russians subject to deportation were the principal culprits who had brought about failures of the Russian army. Actually these failures were brought about by the low combat readiness of the Russian army and inability of the high command to introduce new strategy and tactics of war-fare within a short time. Mass deportation caused negative social and economic consequences that soon forced the high command of the Russian army and the Russian government to restrict and to stop the banishment. Unsuccessful was also the attempt of the police to introduce a certain system of control over the inhabitants of national minorities in the forward area, e.g. by forcing them to select Jewish hostages in their own communities.

The article is based mainly on the press publications in Latvian, Russian and German belonging to the period in question, as well as a contemporary foreign publications in which archive materials and memories are used

that give information about Russian national policy during World War I. Especially significant in terms of historiography is the book by Eric Lohr *Nationalizing the Russian Empire: the Campaign against Enemy Aliens during World War I*, the book by Mendel Bobe *Jews in Latvia* and the article by Semen Gol'din "Deportation of the Jews from the Kaunas and Vitebsk Provinces Carried out by the Russian Army (April–May 1915)".

Key words: World War I, military policy, repressions against national minorities, deportation.

Summary

During World War I the Russian Empire strengthened repressions against its non-Russian subjects. Domestic policy was characterized by police regime and manifested itself especially strongly in the territories affected by the war-fare. In the forward areas administrative mass deportation of the Germans and Jews to the Urals, Siberia and southern provinces of Russia was realized in 1914–1916, about 800 000 people were forcefully displaced.

In the Baltic region banishment took place in the territory of present-day Lithuania and Latvia. In the province of Kurzeme (Courland) and Vidzeme (Liefland) deportation was started in September 1914. The first to be deported to inner Russia were all subjects of Germany and Austria; their property was confiscated and sold in auctions. The Baltic Germans lost the rights to organise their own schools and culture societies and to speak German publicly. The Baltic German elite split into Russian patriots and advocates of Germany. But the Russian military and police rule suspected all Germans, arrested and deported also German aristocrats, clergymen and journalists. Since the spring of 1915 the deportation of the inhabitants of local German colonies took place. These repressions continued also in 1916.

After the defeat of the Russian army in Galicia, Poland and Lithuania the Supreme Commander of the Russian Army Grand Duke Nikolai Nikolaevich issued an order on the deportation of Jews from the forward areas. About 40 000 Jews were deported from the province of Kurzeme. There were many provincial towns from which all the shopkeepers, doctors and pharmacists went away. Turnover in the rural areas diminished. There was neither legal nor military substantiation for this deportation. It was a large-scale anti-Semitic action.

In May 1915, the deportation of the Jews was restricted, but only those Jewish communities were allowed to stay in the forward areas who let the police take as hostages their most prominent public figures. The Department of the Police planned also the deportation of all 34 000 of Jews living in Riga, but the diplomatic representatives of several foreign countries (Great Britain, France, the USA) forced the headquarters of the Russian army to give up this plan. The interests of the would-be deportees were defended by the social Committee of the Riga Jews which was supported by the Riga Town Council and the Jewish community in Petrograd.

During the campaign of deportation in Latvia not a single German or Jewish pogrom occurred. The local Latvian and Russian press disposed people towards cooperation and compassion.

The deportation did not increase in the least the combat readiness of the Russian army. However, these repressions destroyed the economy of the rear.

In 1918, after the Brest Peace Treaty, the right to return to their homeland was given to the displaced persons. However, only a half of them returned. The loss was irreparable.

In the article the materials from the book by Eric Lohr *Nationalizing the Russian Empire: the Campaign against Enemy Aliens during World War I*, (Cambridge: Harvard University Press, 2003), as well as publications of the Israel historians Mendel Bobe and Semen Gol'din are used.